

Ніна Гетьманцева, к. ю. н.

НОРМАТИВНІСТЬ ЯК ОСНОВНА ВЛАСТИВІСТЬ ПРИНЦИПІВ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

The article investigates the normativity as specific quality of principles in legal regulation of labor relations. It is argued that regulatory consolidation of principles do not deprive them of their self-importance as a regulators of social relations, which can be used as an additional norm (through norms), as well as a separate legal measure. Displayed in the content of law, the principles make the regulatory impact on the social relations which are the subject for regulation of labor law. Despite the fact that the principles of law, as usual, occur in the law norms, being a means of objectification of the principles, also contains the last element of the law. It is proved that due to standard fastening ensures the participation of the principles in the legal regulation of social relations, reflecting the deeper essence of the last ones.

Як зазначається в юридичній літературі, участь принципів у правовому регулюванні суспільних відносин забезпечується завдяки їх нормативному закріпленню¹. Якщо звернутися до загальної характеристики поняття нормативності як соціального феномена, то є очевидним той факт, що специфіка його виражається через сутнісний аналіз системи соціальних норм. Але соціальна нормативність як властивість є основою (підґрунтям) для формування нормативного характеру права як соціального явища. Правова нормативність є різновидом соціальної нормативності і в цьому значенні має якісні відмінності. Якісні відмінності правової нормативності, що становлять її змістовний момент, дозволять характеризувати те або інше явище саме як правове, кореняться в специфіці права як соціального феномена. Рівень нормативності зумовлюється передусім повнотою врегулювання юридичними нормами суспільних відносин, які потребують правової регламентації. Адже ефективність права, за словами С.С. Алексєєва, багато в чому залежить від того, наскільки повно і чи послідовно проявляється в ньому така специфічна властивість, як нормативність². Отже, нормативність – універсальна і глибинна якість права³.

¹ Алексєєв, С.С. (1971). *Соціальна цінність права в советском обществе*. Москва, 82-83.; Смирнов, О.В. (1977). Соотношение норм и принципов в советском праве. *Советское государство и право*, 2, 13.

² Алексєєв, С.С. (1999). *Право: азбука – теория-философия. Опыт комплексного исследования*. Москва: Статут, 232.

³ Зайчука, О.В., Оніщенко, Н.М. (ред.) (2006). *Теорія держави і права. Академічний курс: підручник*. Київ: Юрінком Інтер, 282.

Правова нормативність як специфічне явище є соціально значимою, актуальною і має зміст лише настільки, наскільки вона в принципі багатоваріантна в своєму практичному соціально-правовому змісті. Але саме потенційна і фактична варіативність нормативності права є необхідною умовою виникнення та розвитку правових явищ і процесів, а також конкретних правових систем і безпосередньою умовою оціночного розуміння, сприйняття і можливості їх розвитку й удосконалення¹. Тому наділяючи принципи права нормативним характером необхідно перш за все правильно розкрити сутнісний зміст кожного із них, а також ту обставину, як вони будуть відображатись у нормах, які будуть регулювати відповідний вид суспільних відносин. Ще у свій час Н.Г.Александров зауважував, що принципи конкретизуються у всій сукупності норм трудового права стосовно до завдань регулювання того чи іншого виду трудових відносин, у відповідності із потребами певних моментів, ... виражають саму природу трудових відносин, ... розвиваються і конкретизуються в різних нормах радянського трудового права².

З точки зору чіткого законодавчого закріплення принципів права існує декілька підходів. Прихильники вузького підходу, вважають, що вони повинні бути виражені в законі спеціальною нормою, а широкого – допускають закріплення принципів як безпосередньо в спеціальній нормі, так і іншими способами (Н.В.Васильєв, Р. З Лівшиць, В.І. Нікітинський.)

Разом з тим, втілюючись у праві, принципи не зливаються з нормою права або правовим інститутом. Правові інститути, норми права це форми правового закріплення принципів. Єдність таких принципів і норм є діалектичним, адже принципи отримують прояв у нормах, а норми права, виступають засобами об'єктивізації принципів. Необхідно зазначити, що закріплення будь-якого принципу в нормі-принципі не вичерпує його змісту реалізацією тільки цієї норми. В даному ракурсі М.В.Цвік зауважує, що зміст принципів права не потрібно зводити до одного із видів правових норм, а необхідно розглядати як самостійний елемент системи права. Сутність і соціальне призначення права розкривається і конкретизується в його

¹ Марченко, М.Н. (1999). *Проблемы теории государства и права: учебное пособие*. Москва: Проспект, 315.

² Александров, Н.Г., Генкин, Д.М., Догадов, В.М. (и др.) (1946). *Советское трудовое право: учебник для юридических институтов*. Москва: НКЮ/СССР, 21.

принципах¹. Отже, нормативне закріплення принципів не позбавляє їх самостійного значення як регуляторів суспільних відносин, які можуть застосовуватись як додатково з нормою (через норму) так і як самостійний юридичний засіб. У тих випадках, коли принцип застосовується додатково з нормою, він відіграє значення допоміжного фактора, посилюючи тим самим правову позицію, обґрунтовує причину прийняття даної норми, а тому вона є більш зрозумілішою і конкретною, «логічною, послідовною та збалансованою»². У тому випадку, коли джерело застосовується як єдиний юридичний засіб, ним виконується роль самостійного регулятора суспільних відносин. Відображаючись у змісті права принципи здійснюють регулятивний вплив на суспільні відносини, що складають предмет регулювання трудового права. Такий вплив проявляється і в тлумаченні норми, що підлягає застосуванню – за допомогою яких здійснюється більш глибоке розуміння правозастосовними органами сутності і змісту спірних відносин, оскільки виступають визначеним критерієм оцінки ясності норми, сутність якої не повинна суперечити принципам; і в безпосередній дії принципу при відсутності норми, що регулює конкретне правовідношення – через аналогію права. Під аналогією права прийнято розуміти вирішення справи або окремого юридичного питання на основі принципів права, загальних засад і змісту законодавства.³ Як бачимо, автор не ставить під знаком рівності принципи права і загальні засади. Загальні засади, на нашу думку, не є принципи права в буквальному розумінні. Вони є правовими принципами, котрі виражають «дух народу», іншими словами національний менталітет. Специфічність менталітету обумовлено культурними кодами правосвідомості, що є «системою моделюючих первообразів культури правил об'єктивізації змісту в предметних формах права.» Право «живе в режимі зміни культури як специфічна, самостійна її іпостась... «зв'язана маса права зберігається в культурі; культура, в свою чергу, виробляє механізми вироблення і захисту правового духу нації незалежно від того, що про право «думає» той чи інший політичний режим або державна влада.»⁴ Отже,

¹ Матузова, Н.И., Малько, А.В. (ред.) (2002). *Теория государства и права*. Москва, 151.

² Скакун, О.Ф. (2001). *Теория держави і права: підручник / пер. з рос.* Харків: Консум, 221.

³ Скакун, О.Ф. (2001). *Теория держави і права: підручник / пер. з рос.* Харків: Консум, 402.

⁴ (2013). *Сравнительное исследование философско-методологических оснований естественно-правовой и исторической школ правоведения: монография*. Москва: Юрлитинформ, 116-117.

можна сказати, що правові принципи є складовою національного менталітету, який характеризує духовну специфіку народу, наділений непорушністю, традиційним характером і, в силу цієї обставини, тяжко піддається яким би то не було змінам. Отож правові принципи, (як загальне) будучи наділені властивістю стабільності, під впливом об'єктивних і суб'єктивних причин, набуваючи нормативності стають принципами права (як особливе) і реалізуються, а отже стають рухливими, динамічними. Повертаючись до аналогії, зауважимо, що при аналогії права принципи виконують безпосередню регулюючу функцію (є джерелом права) і виступають єдиною нормативно-правовою підставою правозастосовчого рішення. Ніяка система права не може характеризуватися як безпрогалинна. Неможливо передбачити в законі всі відносини, що виникають у суспільстві. Право не повинно бути казуальним. Воно завжди регулює ситуації, що властиві більшості відносин, що виникають у суспільстві. При цьому розвиток суспільних відносин призводить до того, що в суспільстві виникають нетипові відносини, які законом не врегульовані. Наприклад поява дистанційної праці, яка практично існує, але ще не врегульована на законодавчому рівні.

Принципи права змінюються з часом, перероджуються, з'являються нові, які завжди відображають характер, зміст права на певному історичному етапі. Говорячи про принципи права, необхідно розрізняти принципи права, надприродні, богословські чи філософські принципи і навіть принципи природного права, – зауважує французький вчений Жан-Луї Бержель¹. Разом з тим, потрібно розрізняти теорії праворозуміння та правову дійсність. Правова дійсність є, насамперед, позитивне право. Принципи природного права є принципами права у відповідності до однієї з теорій праворозуміння. Вони мають велику наукову цінність. Однак практичну цінність вказані принципи будуть мати після закріплення їх в законі. Таким чином, теоретичні принципи права переходять у практичну площину і стають позитивними принципами права, обов'язковими для застосування. Всі принципи, що складають систему, повинні бути закріплені в текстах законодавчих статей, це дасть можливість забезпечити єдність(уніфікацію) норм трудового права, чіткість їх змісту. А чіткість кожної норми буде слугувати правильному її застосуванню. При чому форма фіксування принципів залежить від змісту самого принципу, а також від мети і завдань того законодавчого акту, в якому він знаходить своє закріплення. Принципи трудового

¹ Бержель, Жан-Луї (2000). *Общая теория права*. Москва, 157.

права закріплюються і виражаються в нормативних актах, причому не тільки в одиничних, а в їх множинності. Разом з тим, кожна взята норма не охоплює і не втілює змісту всіх або навіть окремого принципу повністю. Принципи права можуть бути закріплені як у конкретних нормах відповідних законів, так і можуть виводитись з сукупності норм. Крім того, в нормі права може даватися конкретно певне, точне, ясне формулювання принципу, яке відразу може застосовуватися в правозастосовній діяльності, а може принцип бити сформульований таким чином, що його застосування можливе з урахуванням конкретних юридичних норм.

Наприклад, принцип свободи праці найбільш яскраво проявляється в реалізації трудових прав громадян. Принцип поєднання державного (централізованого), колективно-договірного (локального) та індивідуально-договірного регулювання трудових відносин реалізується через всі інститути галузі трудового права, при цьому слід зазначити, що даний принцип є прямо сформульованим у нормі права (ст.ст. 9,16 КЗпП України).

Принципи права втілюються в системі права в цілому. Вони нерозривно пов'язані з розумінням права як єдиної цілісної системи. Було б невірним в кожній правовій нормі шукати прояв усіх принципів. Кожна норма права отримує повноцінне звучання лише в системі права, в тісному зв'язку з іншими нормами та інститутами.

«Нормативність», як зазначає А.Ф. Крижанівський, яка закладена у правову норму, спрацьовує як типовий алгоритм поведінки суб'єктів у відповідних життєвих ситуаціях¹. Іншими словами, дане явище як специфічна властивість права, виявляє його зміст і призначення у соціумі; в нормативності виражається необхідність утвердження в суспільних відносинах нормативних начал, пов'язаних із забезпеченням впорядкованості суспільного життя, руху суспільства до свободи, згоди і компромісу в суспільному житті, захищеного статусу автономії особи, її прав і свободи поведінки

Таким чином, на основі сказаного вище, можна зробити висновок, що нормативність є найвизначальнішою, специфічною властивістю принципів права, яка характеризує їх як явище соціальної дійсності і без якого реалізація, принципів права, як правило, є неможливою, оскільки саме наявність у структурі права правових приписів (норм) дає можливість визначити їх як соціально необхідне (значу-

¹ Крижанівський, А.Ф. (2006). *Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія*. Одеса: Фенікс, 86.

ще) явище, створене у суспільстві для врегулювання відносин між його членами.

Принципи права носять об'єктивний, соціально-обумовлений характер. Вони відображають в кожний конкретний історичний момент назрілі потреби розвитку суспільства, а не «придумуються» дослідниками чи законодавцями свавільним чином... Принципи права або прямо закріплені в законах, або логічно випливають із них, а закони є продуктом свідомо-вольової діяльності їх творців¹.

Першочергове значення принципів права підтверджується тим, що вони відображають більш глибинну сутність суспільних відносин, що підпадають під регулювання, ніж норми права, є більш складнішими за структурою і змістом. Норми формуються під впливом або на розвиток того чи іншого принципу або групи принципів і не повинні їм суперечити. Вони є зазвичай лише різними проявами дії принципів, засобами їх конкретизації². Законодавець, закріплюючи принципи, виводить їх зазвичай також у преамбулах, чим показує їх першочергову значущість. Принципи права носять фундаментальний характер і мають велику науково-практичну значимість при регулюванні суспільних відносин. Зокрема, С.Н.Братусь, свого часу, наголошував, що встановлення або виділення принципів галузі права допомагає правильно застосовувати норми даної галузі, краще розуміти її сутність і соціальне призначення³. Розширення і поглиблення правового регулювання є однією із сучасних тенденцій⁴. Як підкреслює С. С. Алексєєв, у дії того чи іншого нормативного припису або їх асоціації, часто в прихованому вигляді, виявляється і дія нормативних положень більш високого рангу, що знаходиться ніби за їх спиною – принципів права⁵.

Чи можуть принципи права бути використані самі по собі при застосуванні права? Через властивість абстрактної загальності, якою наділяються принципи права, а крім того, в умовах ідеологічного плюралізму взагалі, принципи права не можуть отримати однознач-

¹ Матузова, Н.И., Малько, А.В. (2010). *Принципы российского права: общетеоретический и отраслевой аспекты*. Саратов, 11-13, 15.

² Тацій, В.Я., Святоцький, О.Д., Максимов, С.І. (та ін.) (2013). *Правова доктрина України: у 5 т.* Харків: Право, 2013, Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція, 406.

³ Братусь, С.Н. (1963). *Предмет и система советского гражданского права*. Москва, 13.

⁴ Нерсесянс, В.С. (1999). *Юриспруденция. Введение в курс общей теории государства и права*. Москва, 78.

⁵ Алексєєв, С.С. (2001). *Восхождение к праву. Поиски и решения*. Москва: Норма, 72.

ного свого визначення з точки зору обсягу та змісту конкретних принципів для цілей їхнього практичного застосування. Отже, їх практичне використання.. ускладнене, оскільки або дозволяє із посиленням на принципи права здійснювати правозастосування свавільно, або не застосовувати їх узагалі через їх велику абстрактність, посилається на О.Скурко вітчизняний вчений С.П.Погребняк і, додає: «Для уникнення такої ситуації перед суб'єктами правової системи постає важливе завдання – наповнити принципи як загальні ідеї нормативним змістом. Таке наповнення, – продовжує вчений, відбувається у процесі практичної діяльності різних гілок влади. Воно є традиційним завданням органів законодавчої влади, яке виконується в процесі поточної правотворчості. Проте воно не є виключною прерогативою¹. Принципи утворюють свого роду нормативну парасольку, яка накриває всі законодавчі акти.² Вони служать тими маяками, які не дозволяють суддям «звернути зі шляху». Кожний із таких принципів є широким дороговказом від визначеної соціальної цінності до конкретного, нормативного вираження суті справи, яка лежить перед суддею. Принципи, зауважує Г.В.Мальцев, «живуть» не тільки в текстах законів чи інших нормативно-правових актів, а насамперед у свідомості законодавців, суддів, інших суб'єктів правотворчості та правозастосування³. В даному випадку хотілося б поправити словесну інтерпретацію вченого, з тих мотивів, що принципи права не «живуть» у свідомості законодавців, суддів, інших суб'єктів правотворчості та правозастосування, а здійснюють свій регулятивний вплив на свідомість останніх.

Саме в такий спосіб ідея справедливості, ідея верховенства права та ін. втілюється через норму права у правовідносини конкретної справи⁴. Разом з тим, «важливу роль як у вираженні принципів, так і їх екстраполяції щодо питань, які виникли вперше, нерідко, відіграють суди». Отже, це ще раз підтверджує ту обставину, що принципи права можуть бути реалізовані, застосовані через форми позитивного права: припису, норми права тощо. Чи може суддя, при відсутності норми права, що регулює той чи інший вид відносин керуватися

¹ Тацій, В.Я., Святоцький, О.Д., Максимов, С.І. (та ін.) (2013). *Правова доктрина України: у 5 т.* Харків: Право, 2013, Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція, 401-402.

² Тацій, В.Я., Святоцький, О.Д., Максимов, С.І. (та ін.) (2013). *Правова доктрина України: у 5 т.* Харків: Право, 2013, Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція, 404.

³ Мальцев, Г.В. (2007). *Социальные основания права.* Москва: Норма, 662.

⁴ Мальцев, Г.В. (2007). *Социальные основания права.* Москва: Норма, 405-406.

не нормою закону, а «духом» закону? Звісно може, але при цьому не виключений той факт, що прийняте рішення суддею буде «наповнене відповідним суб'єктивізмом». Тому необхідно, щоб принципи права мали нормативне закріплення, або нормативну основу. Але це не означає, що вони не є самодостатніми і не мають самостійного регулятивного значення, а отже існують лише для заповнення прогалів в праві чи для усунення протиріч у вирішенні справи. До прикладу, зауважимо, що норма права набуває зовнішнього вираження в нормативно-правовому акті, який забезпечує її дієвість, але це не позбавляє її бути первинною клітиною права, основою правового регулювання; «правовідносини, в механізмі правового регулювання – це засіб «переведення» загальних розпоряджень юридичних норм у площину суб'єктивних прав і обов'язків для даних суб'єктів»¹. Так і принципи права розчиняючись у безлічі норм, пронизують усю правову матерію, є стержнем усієї системи права, але «для застосування їх вимог немає необхідності посилатися на інше джерело права (закон, правовий звичай тощо)»². За влучним висловленням Ж.Тускоза, принципи надихають усі джерела³.

Отже, не дивлячись на ту обставину, що принципи права, як правило, отримують прояв у нормах права, які виступають засобами об'єктивізації принципів, останні є самостійним елементом системи права. Завдяки нормативному закріпленню забезпечується їх участь у правовому регулюванні суспільних відносин, які відображають більш глибинну сутність останніх.

Виходячи з викладеного принципи трудового права можна поділити на дві групи: принципи трудового права, які закріплені в трудовому законодавстві та принципи трудового права, які не закріплені в трудовому законодавстві, але впливають із загального смислу діючого трудового права. Дана класифікація передбачає можливість конкретного принципу слугувати в якості формально-юридичного джерела, які, на жаль, офіційно ще не визнані законодавцем в Україні. Принципи трудового права, які будуть закріплені в законодавстві України в якості формально-юридичних джерел права, повинні пронизувати всі інститути трудового права, і, у зв'язку з цим, носити не субсидіарний характер застосування, а застосовуватися при

¹ Скакун, О.Ф. (2001). *Теорія держави і права: підручник* / пер. з рос. Харків: Консум, 500-501.

² Тацій, В.Я., Святоцький, О.Д., Максимов, С.І. (та ін.) (2013). *Правова доктрина України: у 5 т.* Харків: Право, 2013, Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція, 413.

³ Тускоз, Ж. (1998). *Міжнародне право.* Київ: АртЕк, 208.

регулюванні всіх трудових відносин, а не у виключних випадках, лише з огляду на ту обставину, що вони є вихідними основами, які характеризують риси правового регулювання та відображають соціальне призначення права і мету правового регулювання трудових відносин, «характеризують основний зміст і внутрішню єдність правового регулювання...»¹. Як зауважують вітчизняні науковці «принципи трудового права, будучи вираженням істотного в даній галузі права, пов'язані з усіма або з більшістю правових інститутів, що її складають...»². З цією метою пропонуємо доповнення до КЗпП України відповідною статтею: «Принципи правового регулювання трудових відносин», де закріпити положення, згідно якого: «загальні начала (принципи правового регулювання трудових відносин) застосовуються у всіх випадках регулювання трудових відносин, з метою правильного, послідовного застосування норм трудового права, розуміння його сутнісних характеристик і соціального призначення трудового права». Крім того, принципи трудового права повинні бути сформульовані й нормативно зафіксовані в статтях КЗпП України. (Це є одним із завдань науки трудового права).

Тільки з даних позицій можна визначати принципи як «каркас», керівні положення, засади, що визначають зміст і сутність галузі трудового права та напрямки подальшого його розвитку, а також ті, що «мають самостійне регулятивне значення, спрямовані на утвердження, забезпечення та захист суспільних цінностей»³. Інакше абсолютно не логічною буде і зведеться нанівець висновок про те, що принципи права поряд з предметом і методом правового регулювання займають чільне місце у визначеності самостійності трудового права як галузі права.

Література:

1. Александров, Н.Г., Генкин, Д.М., Догадов, В.М. (и др.) (1946). *Советское трудовое право: учебник для юридических институтов*. Москва: НКЮ/СССР.
2. Алексеев, С.С. (1971). *Социальная ценность права в советском обществе*. Москва.
3. Алексеев, С.С. (1999). *Право: азбука – теория-философия. Опыт комплексного исследования*. Москва: Статут.

¹ Прилипко, С.М., Ярошенко, О.М. (2010). *Трудове право України: підручник*. 3-тє вид., перероб. і доп. Харків: «ФІНН», 35.

² Прилипко, С.М., Ярошенко, О.М. (2010). *Трудове право України: підручник*. 3-тє вид., перероб. і доп. Харків: «ФІНН», 37.

³ Тацій, В.Я., Святоцький, О.Д., Максимов, С.І. (та ін.) (2013). *Правова доктрина України: у 5 т.* Харків: Право, 2013, Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція, 398, 408.

4. Алексеев, С.С. (2001). *Восхождение к праву. Поиски и решения*. Москва: Норма.
5. Бержель, Жан-Луи (2000). *Общая теория права*. Москва.
6. Братусь, С.Н. (1963). *Предмет и система советского гражданского права*. Москва.
7. Зайчук, О.В., Оніщенко, Н.М. (ред.) (2006). *Теорія держави і права. Академічний курс: підручник*. Київ: Юрінком Інтер.
8. Крижанівський, А.Ф. (2006). *Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія*. Одеса: Фенікс.
9. Мальцев, Г.В. (2007). *Социальные основания права*. Москва: Норма.
10. Марченко, М.Н. (1999). *Проблемы теории государства и права: учебное пособие*. Москва: Проспект.
11. Матузова, Н.И., Малько, А.В. (2010). *Принципы российского права: общетеоретический и отраслевой аспекты*. Саратов.
12. Матузова, Н.И., Малько, А.В. (ред.) (2002). *Теория государства и права*. Москва.
13. Нерсесянц, В.С. (1999). *Юриспруденция. Введение в курс общей теории государства и права*. Москва.
14. Прилипко, С.М., Ярошенко, О.М. (2010). *Трудове право України: підручник*. 3-ге вид., перероб. і доп. Харків: «ФІНН».
15. Скакун, О.Ф. (2001). *Теорія держави і права: підручник / пер. з рос.* Харків: Консум.
16. Смирнов, О.В. (1977). Соотношение норм и принципов в советском праве. *Советское государство и право*, 2, 13.
17. (2013). *Сравнительное исследование философско-методологических оснований естественно-правовой и исторической школ правоведения: монография* – Москва: Юрлитинформ.
18. Тацій, В.Я., Святоцький, О.Д., Максимов, С.І. (та ін.) (2013). *Правова доктрина України: у 5 т.* Харків: Право, 2013, Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція.
19. Тускоз, Ж. (1998). *Міжнародне право*. Київ: АртЕк.